

Dedem Korkut'taki *Uruz* Adı Üzerine

On the Name of Uruz in *Book of Dede Korkut*

Muhammet ATASEVER¹

¹Kilis 7 Aralık Üniversitesi OZDK Türk Dili Bölümü, Kilis, Türkiye

ORCID: M.A. 0000-0002-9633-8297

ÖZ

Ad verme yahut ad alma Oğuz'un tefekküründe hususi bir yere sahipti. Doğan her çocuk ekseriyetle adsız olarak veya geçici bir ad ile hayata gözlerini açardı. Gösterdiği kahramanlık ile öz kimliğini ispatlayan ve statüsünün değişmesi gerektiğini boyun ileri gelenlerine teyit ettiren kişi ancak bir ada layık görülürdü. Ad, ferdin marifeti ile ortaya çıktığından ismini bağışlayan birey esasen muhatabına kendisi hakkında ipuçları vermiş olurdu. Ayrıca zikredilen eylem etrafında oluşan ritüeller, inanmalar ile adı veren/alan, şahit olanların hususiyetleri gibi çok yönlü sosyokültürel bir olgudur.

Dede Korkut Oğuznâmeleri, göçer evli Oğuz boylarının gündelik yaşantısından dini, sosyal, iktisadi, coğrafi durumlarına ve tarihteki yerlerine kadar geniş bir yelpazede; birey-aile-millet-devlet hakkında kapsamlı bilgiler içeren önemli bir kaynaktır. Yeni tespit edilen üçüncü nüshası ile birlikte Dedem Korkut'un soyladığı on üç boy üzerinde, önemine binaen iki yüzyıldır birçok farklı disiplinde teorik araştırmalar veya uygulama çalışmaları yapılmaktadır. Boylar, döneminin dil özelliklerini yansıtmaları bakımından da önemlidir. Zira canlı birer varlık olarak yaşayan, değişen/dönüşen yahut günümüzde kullanımda olmayan kelimeler, Türk kültürünün geçmişteki izleridir. Bu sebepten boylardaki her bir kelime, başta Türkoloji sahasında olmak kaydıyla bilhassa disiplinlerarası açıdan üzerinde durmayı, düşünmeyi, kafa yormayı gerektirmektedir.

Bildiride, hususen Dede Korkut Oğuznâmeleri'nde var olan *Uruz* adının, yerli ve yabancı kaynaklardan hareketle, etimolojik analizi yapılmaya ve kelimenin Türk kültüründeki yeri belirlenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut Oğuznâmeleri, Oğuz boyları, Uruz, ad verme, ad alma

ABSTRACT

Giving and receiving names had a special place in the Oghuz tradition. Every child that was born would open their eyes to life, usually unnamed or given a temporary name. A person who proved their self-identity through the heroism they showed and who proved to the notables of the tribe that their status should change could only then be deemed worthy of a name. Due to names emerging based on the skill of the individual, the name the individual received would essentially give clues about that person to whomever they addressed. This event is a multifaceted sociocultural phenomenon involving the rituals and beliefs that formed around the giving and

Başvuru/Submitted: 27.05.2021 **Kabul/Accepted:** 26.08.2021

Sorumlu yazar/Corresponding author: Muhammet ATASEVER (Öğr. Gör. Dr.), Kilis 7 Aralık Üniversitesi OZDK Türk Dili Bölümü, Kilis, Türkiye. E-posta: atasevermuhammet@gmail.com

Atıf/Citation: Atasever, M. (2022). Dedem Korkut'taki Uruz adı üzerine. Korkmaz, F. (Ed.), *9. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Bildiriler Kitabı* içinde (s. 97-112). <https://doi.org/10.26650/PB/AA10AA14.2023.001.009>

receiving of names and those who would witness it. The epic story *Book of Dede Korkut* is an important resource containing comprehensive information about the ideas of the individual, family, nation, and state with regard to the nomadic Oghuz tribes' daily life; their non-religious, social, economic, and geographical conditions; and their place in history. Theoretical research and applied studies have been carried out on the 13 Dede Korkut stories by many different disciplines for two centuries, as well as on a recently discovered third copy. These stories are important in terms of reflecting the language characteristics of the period, and words such as living, changing, and transforming entities contain traces of Turkish culture's past. For this reason, every word in these stories requires further investigation from an interdisciplinary perspective, especially in the field of Turkology. This article traces the etymological evolution of the name of Uruz in the stories from the *Book of Dede Korkut* in terms of domestic and foreign resources and analyzes its place in Turkish culture.

Keywords: *Book of Dede Korkut*, Oghuz tribes, Uruz, naming, taking names

Salur Kazanun İvi Yağmalandığı Boy'da ava çıkmak isteyen Salur Kazan'a ordusunu kime emanet edeceği sorulunca Kazan Han, üç yüz yiğit ile oğlu Uruz'u evinin üstüne durduracağını söyler. (Ergin, 2014, s. 95-96) Kazan, oğluna güvenip yurdunu emanet etse de Uruz düşman saldırısında bir varlık gösteremez. Yurdu basan kâfirler üç yüz kırk yiğit ile Uruz'u esir alırlar. (2014, s. 96, 97, 98, 103) Avdan dönen Kazan Han, yurdu ile söyleşip oğlunu sorar. (2014, s. 100) Kâfirler, Uruz'un annesi Burla Hatun'a sağrak sürmek isterler. Lâkin kim olduğunu anlayabilmek için Uruz'u öldürüp tüm kadın esirlere etinden yedirmeyi düşünürler. Uruz, ailesinin namusu için ipe ve çengele asılmayı göze alır. Ağaç ile söyleşirken beyliğe, yiğitliğe doymadığını ifade eder. (2014, s. 105-109) Seferden muzafferiyetle dönen Kazan, oğlu Uruz'un başı için kırk baş kul, kırk kırnak azat eder. (2014, s. 115)

Kam Pürenün Oğlu Bamsı Beyrek Boyı'nda Uruz, Bayındır Han'ın sağ yanında durur. (Ergin, 2014, s. 116) Esaretten kurtulup on altı yıl sonra yurduna dönen Beyrek, Banu Çiçek'in düğününde ok atan Kazan Bey oğlu Uruz'a "Elün var olsun." diye alkış eder. (2014, s. 142-143) Beyrek, Kazan Han'ı överken "Han Uruz'un babası" der. (2014, s. 144) Boyda, Bayburt Hisarı'na sefere gidenler arasında Kazan oğlu Uruz Bey de vardır. (2014, s. 152)

Kazan Big Oğlu Uruz Bigün Tutsak Olduğu Boy'da Kazan, karşısında yay söykenüp duran oğlu Uruz'u görünce elin eline çalar ve ağlar. Sağına ve soluna bakınca sevinen babası Kazan'ın kendine dönünce neden üzüldüğünü soran Uruz, Kazan Han'dan sebebinin on altı yaşına geldiği halde yay çekip, ok atıp, baş kesip, kan döküp, çuldu alıp, ad kazanmamak olduğunu işitir. (Ergin, 2014, s. 154-156) Kazan Han'ın endişesi, tacını tahtını bırakacak birisinin olmamasıdır. (2014, s. 156) Uruz'un on altı yılının yok sayılması, yeniden doğum simgeciliği (Duymaz, 2013, s. 130) ile karşılanabilir. Çünkü erlik gösterene kadar geçen yaşam, Türk kültüründe bir nevi yok hükmündedir. Kişi gösterdiği kahramanlığı ile kimlik kazanır; bu kimliğine uygun bir isim ile mükâfatlandırılır ve hususen toy tertip edilir.

Uruz ise on altı yaş yaşayana kadar varlık gösterememesini, babasından hüner görmemesine bağlar. (Ergin, 2014, s. 156) Kazan Han bunun üzerine oğlu Uruz'u alıp ava çıkar, amacı vurduğu yerleri oğluna göstermektir ancak kâfir baskın verir. Düşmanın geldiğini gören Uruz tedirgin olur. Öncesinde ne olduğuna dahi anlam veremez. Babasından yağının ne olduğunu öğrenir. Savaşmaya cesaret bulur. Adını bugün için sakladığını belirtir ama Kazan Han izin vermez. Oğluna kendisini uzaktan izlemesini ve vuruşma nasıl olur öğrenmesini söyler. Uruz ısrar edince Salur Kazan onun tecrübesizliğinden dem vurur: "Yağya girüp baş kesmedün, adam öldürüp kan dökmedün." (2014, s. 156-160) Babasının düşman ile vuruşmasından şevklenilen Uruz ise dayanamaz ve kırk yiğidi ile savaşa girer. Kâfirleri bir taraftan dağıtır lakin atından düşer; kırk yiğit şehit, Uruz da esir olur. (2014, s. 161-162) Kâfirler Uruz'a eziyet edip "baba" diye ağlatır, "ana" diye buzlatırlar. (2014, s. 162) Oğlunun namertçe kaçtığını düşünen Kazan, Uruz'u öldürmek için and içer. (2014, s. 162)

Burla Hatun oğlançüğunun ilk avı şerefine toy hazırlıklarını başlatmıştır. (Ergin, 2014, s. 162) Ancak avdan dönenler arasında Burla Hatun'un oğlu Uruz yoktur. Oğlunu göremeyen Burla Hatun, Kazan ile söyleşir ve eşine maziye hatırlatır: "Karanu dün de bulduğum oğlum kanı?" (2014, s. 163), "Kuru kuru çaylara su saldum/ Kara tonlu dervişlere nezir virdüm/

Yanum ala bakduğumda koşuma eyü bakdum/ Umanına usanına aş yidürdüm/ Dilek ile bir oğulu güç ile buldum.” (2014, s. 164-165) Burla Hatun’un soylamasından oğulları Uruz’dan önce çocuksuzluk problemi çektikleri ve bunu geleneğin de öngördüğü türlü pratiklerle aştıklarını anlaşılr.

Kazan Big Oğlı Uruz Bigün Tutsak Olduğu Boy’da görüldüğü gibi daha doğmadan, destan kahramanının önemini vurgulamak üzere gelenek tarafından kurgulanan (Yıldız, 2009, s. 79) çocuksuzluk, Türk destan geleneğinde en yaygın motiflerden biridir. (Çobanoğlu, 2011, s. 341) Oğuzlarda neslin devamı o kadar önemsenir ki soyu sürmeyen, çocuk sahibi olmayanlar, hastalık sahibi kutsuz kişiler olarak görülür. Bu fikir, “*seni teg uruğu örtemiş yavız tunlıgđın suv almaz men; senin gibi soyu kurumuş kötü canlıdan su almam!*” (Şen, 2017, s. 195) gibi kalıp ifadeler ile birlikte halkın dilinde yer etmiştir.

Boyun devamında Uruz, kendisini kurtarmak için gelen Kazan Han’ı geri döndürmek için uğraşır. Baba ve annesi uğruna kendini feda edecek kadar cesurdur. (Ergin, 2014, s. 168-170) Uruz’u kurtarmak için savaşılan Kazan’a eşi Burla Hatun yardıma gelir. (2014, s. 173-174) Oğlunu kurtaran Kazan, onun başı için kırk ivlü kul ile kırk cârîye azad eder, cılasun erenlere kala ölke, cübbe çuka verir. (2014, s. 176)

Begil Oğlı Emrenün Boyı’nda kâfiri alt eden Begil’e Bayındır Han, Kazan oğlu Uruz’un sağ yanında yer gösterir. (Ergin, 2014, s. 224)

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlı Uruz Çıkardığı Boy’da kalede esir tutulan Kazan, kâfir ile söyleşirken oğlundan “Kalın Oğuz ilinde bir oğlum var Uruz adlı.” diye bahseder. (Ergin, 2014, s. 238) Uruz, Bayındır Han’ın babası değil dedesi olduğunu ve babası Kazan Han’ın esir olduğunu öğrenir. (2014, s. 239) Babasını gizlediği için annesi Burla Hatun’a çıkışır. (2014, s. 239) Babasını kurtarmak için hazırlanıp yola çıkar. (2014, s. 239) Kendisini kurtarmaya gelenler içinde oğlunun da olduğunu öğrenen Kazan, Allah’a şükreder. (2014, s. 241) Uruz düşman zannettiği babası ile vuruşur; onu yaralar. Kazan oğluna “Alpum, Uruz aslanum Uruz.” der. (2014, s. 242) Durumu anlayan oğul attan inip babasının elini öper. Oğuz beyleri ile kaleyi fet-hederler. Uruz babasını kanlı kâfir elinden tartup alır. (2014, s. 175)

İç Oğuz Taş Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy’da ağır yaralanan Beyrek, Salur Kazan’a ağça yüzlü görklüsünü (Banu Çiçek) oğluna (Uruz) almasını vasiyet eder. (Ergin, 2014, s. 249)

Dede Korkut Oğuznâmeleri dışında Uruz adına, *Uygurca Oğuz Kağan Destanı*’nda da rastlanılır. Oğuz’un mağlup ettiği Urum Kağan’ın kendisi gibi Oğuz’a asi olan kardeşi Uruz Bey, oğluna dağ başında ve derin ırmak arasında olan bir şehri koruması için emanet eder fakat oğul babası gibi baş kaldırmaz. Baş eğip tabi olunca Oğuz ona Saklap adını verir. (Bang-Kaup, Arat, 2012, s. 169-171) Saklap adını Slav kavmi ile eş gören Pelliot, Rıza Nur ile aynı fikri paylaşır ve kelimeyi *Urus* olarak okur. Türkiye Türkçesi karşılığını ise *Rus beyi* (1995, s. 69) olarak verir. Uruz Beg, İmâmi’nin *Han-nâmesi*’nde ise yoktur. Han-nâme soy kütüğüne Saklab’dan başlar ve onun iki oğlu Barak ve Kıfçak’tan bahseder. (Ögel, 2014a, s. 201)

Şecere-i Terâkime, Uruz isminin zikredildiği bir başka kaynaktır. Eserde *Salur Ögürçik Alp’in atalarının ve kardeşlerinin ve oğullarının zikri* kısmında Enkeş’in torunu, Kazan Alp’in

oğlu, Haydar Gazi'nin ise babası *Ötküzli Urus*³'tur⁴. (Ebulgazi Bahadır Han, 1974, s. 82-83) Şecere'de Kazan'ın babası Enkeş⁵ ile Dede Korkut'taki Kazan'ın babası Ulaş'ın⁶ Arap harfleriyle yazımı birbirine yakın olduğundan Enkeş'te bir imlâ hatası olma ihtimali yüksektir. (Ercilasun, 2019, s. 509) Salur'un annesi Çaçaklı ile Beçeneler arasında geçen esir düşme, düşmanın namusa tasallutu meselesi⁷, Dede Korkut'ta Burla Hatun ile oğlu Uruz esir düşünce de yaşanır ancak düşman ilkinde muvaffak olurken ikincisinde Burla Hatun'a ilişemez. (2019, s. 510)

Aruz Koca Kimdir?

Afrasyab-oğlu sülâlesinden Aran/Karabağ-Gence hâkimi ve Taş Oğuzlar Hükümdarı (Kırzıoğlu, 1987, s. 923), at ağızlı⁸ lakaplı ve Boz-Ok kolunun en büyük beyi (Sümer, 1999, s. 385) Uruz Koca, Salur Kazan'ın dayısıdır. Toylarda Kazan Bey'in solunda oturur. Ercilasun'a göre Salur Kazan'ın etrafındaki merkezde yer alan alkışlı kahramanlardan biridir. Adına boy boylandıği fakat bugüne dek ele geçmediği düşünülebilir. (2019, s. 540) Basat ve Kıyan Selçük'ün babasıdır. Konur Koca Saru Çoban'ın Peri Kızı'na tama' etmesi neticesinde doğan Depegöz'e de babalık eder. *İç Oğuz Taş Oğuz 'Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'* da tuzak ile Beyrek'i öldürdüğü için ihanet ile suçlanır ve Kazan tarafından mızraklanıp Salur Kazan'ın emri ile Kazan Han'ın kardeşi Kara Göne tarafından başı kesilir.

Aruz Koca'nın adı dört boyda zikredilir: Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy, Basat Depegöz'ü Öldürdüğü Boy, İç Oğuz'a Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy. (Ercilasun, 2019, s. 535)

İsmi kırk bir yerde اروز (Özçelik, 2005, s. 573-929), yedi yerde اروز (2005, s. 757, 763, 769, 787, 907, 913), beş yerde قوجهاروز (2005, s. 749, 755, 761, 791, 927), üç yerde اوروز (2005, s. 569, 909, 917); birer yerde اررز قوجهارور اغزلوات; قوجهارور اغزلوات (2005, s. 397, 447, 909) şekilde müellifin elinden çıkmıştır.

Yazımda müellifin tercihi Uruz için çoğunlukla اوروز iken Aruz Koca için اروز biçimindedir. Aynı sayfada aynı kişi müellif tarafından kasıtlı veya kasıtsız değişik biçimlerde de yazılmıştır.

3 Ot Közli Urus (Ercilasun, 2019, s 508).

4 Ebulgazi Bahadır Han'a göre kronolojide hata vardır; zira 4400 yıllık sürede daha fazla isim olmalıydı -Oğuz'dan Ögürçik'e kadar- oysa zikredilen isimler en fazla 400 seneyi kapsayabilir. Salur Kazan, altı göbekte Oğuz'a bağlanmış, yalnız Oğuz Kağan Hz. Muhammed (sav)'den 4000 yıl önce yaşamış iken Salur Kazan O (sav)'ndan 300 sene sonra yaşamıştır. Söz konusu soy ağacında muhtemelen meşhur olmuş kişilerin adları zikredilmiş, diğerleri ise anılmamıştır (1974, s. 82-84).

5 Şecere- Terâkime'de, Çaçaklı'yı çok mal ile kurtarması için görevlendirilen kethüdanın adı da Enkeş'tir, onu görevlendiren kişi ise belli değildir (Ebulgazi Bahadır Han, 1974, s. 57). Eserin devamında geçen aynı bahiste ise Enkeş, Salur'un babası Çaçaklı'nın eşidir, Çaçaklı'yı mal vererek esaretten kurtarır (1974, s. 88). Burada iki ihtimal görünüyor, ya Enkeş adında iki kişi var yahut Enkeş, Salur Kazan'ın hem babası hem de kethüdası. İki bahiste de Çaçaklı mal karşılığında düşman elinden kurtarılır.

6 Şecere- Terâkime'de, Dip Bakuy Han döneminde yaşayan Salur ilinden Ulaş adlı bir kişi, Han'a Oğuz Han'ı gören kişi olarak takdim edilir. Han, ondan Oğuz Han'ın devlet yönetimiyle ilgili bilgiler alır ve Ulaş'ı çok nimetler ile ödüllendirir (Ebulgazi Bahadır Han, 1974: 54). Reşideddin'in Câmî'üt-Tevârih'inde Bakuy Dip Han döneminde Han'a bilgi veren ise Salur boyundan baba-oğul iki kişidir: Ulaş ve Ulad (1972, s. 53-54). Togan, *Sarı-oğur>Salgur>Salar* şeklinde bir etimolojiye yer verir (1972, s. 113).

7 Çaçaklı esaretten kurtulduktan altı ay sonra bir erkek oğul doğurur. İt Becene'den rıza dışı olan bu çocuğa İrek adını koyarlar (Ebulgazi Bahadır Han, 1974, s. 88).

8 At-Ağızlı: Delilli-konuşan, sözü tutulan (Kırzıoğlu, 1987, s. 923). İri yapısına uygun iri suratındaki büyük ve sarkık dudaklarını çağrıştıran bir lakap (Tulum, Tulum, 2016, s. 20).

Arap harfli yazımda bazen nokta ve/veya harf unutulurken bazen de harflerin yeri karıştırılmıştır. (Özçelik, 2005, s. 427, 569, 757, 907, 913)

Uruz ve Aruz adları arasındaki yazımda ve telaffuzdaki bu benzerlik hatta aynılıktan ötürü Sümer, Salur Kazan dayısı Aruz Koca'nın hatırası için oğluna Uruz adını koyma (1999, s. 385) fikrini öne sürer. Dayı adının erkek çocuklara verilmesi Türk destanlarında sık rastlanan bir durum olmasa da anaerkil dönemin ve/veya dayı yanı yerleşmenin bir yansıması olabilecek bu tavır, Altay destanlarından Erke Koo Destanı'nda da görülür. Erke Möndür dayısından kendisine ad ister. Dayı Erke Koo da ona adını verir. (Dilek, 2007, s. 17) Bu anlatının bir diğer önem arz eden yönü de Erke Koo'nun da Uruz ile benzer manaya⁹ gelmesidir. *Kazan Big Oğlu Uruz Bigün Tutsak Olduğu Boy*'da Uruz'un aslan adını vuruş günü için sakladığını söylemesi (Ergin, 2014, s. 159), esasen adının geçici bir ad olmadığı, adına layık bir kahramanlık göstermesi gerektiği ve geleneğin Uruz'un da babası Salur Kazan gibi bir kahraman olacağına emin olduğuna işaret eder.

Salur Kazanın İvi Yağmalandığı Boy'da, ava çıkmak isteyen Salur Kazan'a iki dizinin üstüne çöküp "Ağam Kazan sası dinlü Gürcistan ağzında otursın, ordun üstüne kimi korsun?" diye soran at ağızlı Aruz Koca'dır. (Ergin, 2014, s. 96) Boyun devamında altmış ögeç derisinden kürk eylese topuklarını örtmeyen, altı ögeç derisinden külah itse kulaklarını örtmeyen, kolu budı haranca, uzun baldırları ince, Kazan Bigün tayısı at ağızlı Aruz Koca, Kazan Han'a yardıma gelen beyler arasındadır. (2014, s. 113)

Kazan Big Oğlu Uruz Bigün Tutsak Olduğu Boy'da ise Kazan Han'ın toyunda Kazan, sol yanında oturan dayısı Aruz Koca'ya bakınca çok sevinir zira dayısı Aruz, baş kesmiş, kan dökmüş, çuldi almış, ad kazanmıştır. (Ergin, 2014, s. 154-155) Boyda tutsak düşen Uruz'u kurtarmaya Oğuz beylerinden Kazan'ın dayısı tokuz kocabaşları Aruz da yeter. (2014, s. 175)

Basat Depegözi Öldürdüğü Boy'da destan kahramanının babasıdır. Anlatıda Oğuz göç ederken Aruz Koca'nın oğlançuğu düşer; bir aslan onu bulur, besler ve büyütür. (Ergin, 2014, s. 206) Oğlanı daha sonra bulur ve adını Basat koyarlar. Aruz'un diğer oğlu da Kıyan Selçük'tür. (2014, s. 207) Uzun bımar kenarında peri ile münasebet kuran Aruz'un çobanı, Kınur Koca Saru Çoban'dır. (2014, s. 207) Bu ilişkiden peyda olan Depegözü Aruz Koca evlat edinir. (2014, s. 208) Depegöz'ün verdiği zararlardan ötürü Aruz'a şikâyete gelirler. Aruz ne yapsa da onu insanlara zarar vermekten vazgeçiremez; nihayetinde evden kovar. (2014, s. 208) Depegöz harami olur. Ağ sakallı Aruz Koca'ya kan kusturur. Oğlu Kıyan Selçük'ün ödünü yarar, canını alır. Aruz Koca oğlu için ağlar. (2014, s. 208-210) Kapak Kan'ın karısı, Depegöz için Aruz oğlu Basat'tan yardım diler. (2014, s. 209-210) Yurda dönen Basat için babası çok sevinir, baba-oğul ağlaşırlar. (2014, s. 210-211) Depegöz'ü öldürmeye giden Basat'a babası engel olamaz. Tek kalan oğlunun başına bir iş gelecek olursa Aruz'un ocağı issüz kalacaktır. (2014, s. 211) Basat adını soran Depegöz'e "Aruz oğlu Basat" diye karşılık verir. (213-214) Basat'ın Depegözü öldürdüğü, babası At ağızlı Aruz Koca'ya muştulanır. (2014, s. 215)

9 "Uruz Kelimesinin Etimolojisi ve Türk Kültüründeki Yeri Üzerine Bir Deneme" başlığında konu tafsilatıyla ele alınmıştır.

İç Oğuz Taş Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da¹⁰ olumsuz bir çizgide de olsa başrolde-
dir. Kazan Han'ın yağmasında bulunmayıp ona düşmanlık eden Taş Oğuz beylerinin başında
Aruz vardır. (Ergin, 2014, s. 243-244) Salur Kazan'ın izni ile Aruz'u sınamaya varan Kılbaş,
onun düşmanlığından emin olur. (2014, s. 244-245) Aruz, Taş Oğuz beylerini bir toyda top-
lar. Kazan'a karşı tüm beylerden Mushaf ile biat ve yemin alır. Beyrek'i de kendi saflarına
katılması için çağırır. Asi olursa öldürme niyetindedir. (2014, s. 245-246) Beyrek, Kazan'ın
üzerinde hakkı çok diye biat etmez; tuzağa düşen Beyrek'i Aruz yaralar. (2014, s. 247-248) Ya-
ralanan Beyrek, Kazan'a adam gönderir. Kazan'ın namert dayısı Aruz'dan intikamını almasını,
kanını yerde koymamasını vasiyet eder. (2014, s. 248-249) Olup bitenlerin haberi Kazan'a
varır. Kazan atlanır, Aruz'un üzerine varır. Aruz'u mızraklar, kardeşi Kara Göne'ye emreder.
Aruz'un başını kestirir, evini yağmalattırır. Ona muhannetlik ile er öldürmek niçe olduğun gös-
terir. (2014, s. 249-250)

Dede Korkut'tan daha eski olan *Topkapı Sarayı Oğuznâmesi*'nin (Ögel, 2014b, s. 49-50)
dua bölümünde yedi hürmet ile birlikte zikredilir: "Alp Arız (hürmetlü yedi hürmetin) ver-
sün."¹¹ (Tezcan, 2020, s. 37) Beylerin vasıfları sıralandığında ise "Toksan deriden kürk olsa
topugın örtmeyen tokuz deriden şebkülâh olsa tulunun örtmeyen toksan koyun dovgalık on
koyun öyünlük yetmeyen tokuz yaşar cöngesin silküb atan kıynagında gökde dutan at başın
yalmayub bir gez yudan Afrâsiyâboğlı Alp Arız Beg" (2020, s. 39) Dede Korkut'taki gibi uzun
bir sıfatlar dizisi ile anılır. Adı yazmada آرızآلپ (2020, s. ek 21.satır) باریزآلپ (2020, s. ek
39.satır) biçiminde yazılmıştır. Ercilasun, Alp Arız Beg'i Dede Korkut'taki Aruz Koca olarak
kabul eder. (2019, s. 71) Aybek ed-Devâdârî'nin bahsettiği Oğuznâme'de ise Aruz'un oğulluğa
aldığı Tepe Göz'ün derisini on koç derisinden yapılmış börk ancak örtermiş. (2019, s. 648)

Dürerü't-Ticân ve Gureru Tevârihi'l-Ezmân eserinde Aybek ed-Devâdârî'nin sözünü ettiği
Türkler arasında elden ele dolaşan ve çok büyük saygı gören Oğuznâme adlı kitaptaki hikâye-
lerden birinde, Tepegöz'ü öldüren Urus oğlu Basat'tır. Bahsi geçen anlatma, olay örgüsü bakı-
mından da oldukça benzerdir. (Ercilasun, 2019, s. 28-29) Devâdârî'nin bahsini ettiği bir diğer
kitap olan, Moğol ve Kıpçakların çok değer verdiği *Ula Han Ata Bitigçi*'de ise Tepegöz'ü öl-
düren Basat'ın babası Arus/Urus'tur. (2019, s. 28,48) Karaçay Malkar mitolojisinde Nartların
önderi *Örüzmek* de (Tavkul, 2011, s. 53-74) Uruz Bey'e yakın fonolojisi ile değerlendirilebilir.
Örüzmek'in Tepe Göz'ü öldürmesi Aruz Koca'nın oğlu Basat'ın eylemi ile örtüşür. Benzerlik-
lerden yola çıkılarak Kafkas milletleri ile Karaçay Malkar Türkleri hatta Oğuzlar ile birlikte
ortak bir mitolojik kahraman yahut destan kahramanı tespitine gidilebilir.

Bayburtlu Osman'ın III. Murad devrinde yazdığı *Tevârih-i Cedid-i Mir'ât-ı Cihân* adlı ese-
rinin *Der Beyân-i Evsaf-i Bayandur Han* kısmında, Bayandur Han Hz. Peygamber'i (sav) va-
kiasında görüp iman getirir. Kazan Han¹², DüNDAR Beyi ve Emen Beyi Kâbe'ye gönderir; Hz.

10 Kırzioğlu, Dede Korkut Oğuznâmeleri'nin "Yukarı-Eller / Oğuz-Elleri"ndeki Sakalar ve Arşaklılar ile halefleri / torunlarına
ait "Tarih Destanları" olduğunu gösterdiği tezinde İç Oğuz Taş Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'daki çatışmayı, 330-331
yıllarında henüz Hıristiyanlık'tan Eski Din'e dönen *Boy Beğleri* ile *Arşaklılar*'ın savaşı ve neticesinde sulh yolunu bulmaları
olduğunu iddia eder. (1987, s. 928,925)

11 Duada ayrıca Dede Korkut, yedi bilgi; Emir Sülman, yedi uğur; Salır Kazan, yedi saadet; Bayındır Han, yedi devlet; Bügdüz
Emen, yedi heybet ile anılır (Tezcan, 2020, s. 37) ancak Tezcan buradaki yedi sayısına bir anlam veremez. (2020, s. 117)

12 Bayburtlu Osman, *Der Beyân-i Saltanat-i Sultan 'Osmân Gâzi* başlığında Osman Gazi'nin padişah olduğu devirde, Kazan
Han'ın 'Acem'de Bayandur Han'dan sonra padişah olup Tebriz'de oturduğunu söyler (2019, s. 49).

Muhammed'e (sav) iman getirdiklerini bildirir. Bu bahiste Oğuz beyleri arasında zikredilen Aruz Koca ise altmış kırkıl¹³sakallu kocanın ulusu olarak geçer. (Bayburtlu Osman, 2019, s. 33,35) Gökyay, *Dede Korkut Oğuznâmeleri*'nde Aruz Koca, *Topkapı Sarayı Oğuznâmesi*'nde Afrâsiyâb oğlu Alp Arız Beg ve *Tevârih-i Cedid-i Mir 'at-ı Cihân*'da geçen Uruz Koca'yı aynı kişi (2007, s. 832) olarak kabul eder.

Firdevsi'nin *Şehnâmesi*'nde ise Alp Arız, Efrasiyab'ın kardeşidir ve Efrasiyab tarafından öldürülür. (Gökyay, 2007, s. 834) Sümer de Altın Ordu Devleti'nde Toktamış Han'ın Urus Koca adlı bir emirinin varlığından söz eder. (1999, s. 385)

Uruz Kelimesinin Etimolojisi ve Türk Kültüründeki Yeri Üzerine Bir Deneme

“Üreme, kabarma, büyüme, şişme, gelişme, döl, örtünme, kapanma, vurma” anlamındaki (Eyupoğlu, 1991, s. 689) *ur*; *ür* kökü, bir Oğuznâme olan *Emsalî Mehmedalî*’de (atasözleri kitabı) “asıl, nesil” (Bayat, 1992, s.124) manasında kullanılır. Sümerce ile Türkçenin ortak köklerinden olan bu kelime, Sümerce “kişi, er” (Eyupoğlu, 1991, s. 689) demektir. Kelimenin bir başka yaygın anlamı ise “tohum”dur. (Caferoğlu, 1931, s. 112)

Ur kökünden türeyen *urı* kelimesi, *Dîvânu Lügâti't-Türk*'te “erkek evlat”¹⁴ (Kaşgarlı Mahmud, 2015, s. 43); Uygur Türkçesinde “oğul, genç” (Eyupoğlu, 1991, s. 689); “tohum, zürriyet, erkek evlat” (Nişanyan, 2021a, s. 919); “oğul, genç, delikanlı” (Caferoğlu, 1968, s. 266); “erkek (çocuk), oğul, genç” (Tekin, 2003, s. 256); “erkek, erkek evlat, oğul” (Ölmez, 2017, s. 555) anlamlarında kaynaklarda yer alır. Kelimeye aynı şekilde “oğul, erkek çocuk” (2008, s. 876) anlamını veren Karaağaç, kelimenin “tora, tarkan, turgut, çor, or, tor, tör” ile karşılaştırılması gerektiğini belirtir ve açıklamasına kelime ile ilişkilendirilebileceğini düşündüğü Macarca *úr* “erkek; bey”; Fince *uros* “erkek; kahraman, yigit” (2008, s. 876) sözcüklerini de dâhil eder. Eyupoğlu *urı* kelimesinin de Sümerce *uru* ile bağlantılı olduğunu ve *ur* kökünden geldiğini belirtir. (1991, s. 689)

Yenisey Yazıtları'nda *urı* / *uri* sözcüğü üç yerde yalın halde bir yerde ise aitlik eki ile birlikte geçer. Abakan, Herbis-Baarı ve Uyük-Arjan mezar yazıtlarında kelimenin geçtiği kısımlar şu şekildedir: *urig adasim üç kinim giz gadasim üç janci* “Erkek akrabalarım, üç kaynım, kadın akrabalarım, üç cariyem” (Kormuşin, 2017, s. 275-276); *esim, urim, azisdim* “Zevcelerim, oğullarım! Ben göremez ve duyamaz oldum.” (2017, s. 288); *jati uri oylinizga bökmadük ganicam ügusca buni tüsurma kartiniz bunga tura bankü tika man ajit-a* “Sizin yedi oğlunuza doymadan, babacığım, (üzerimize) büyük keder bıraktınız. Kederliyken (bu) ebedi anıtı diktim.”; *arda artug ardami bar üçün bankü tika bartim jati uri bar üçün tika bartimiz* “Onun cesur kahramanlığı uğruna bu ebedi anıtı diktim. Biz (onu) (onun) yedi oğlu olduğumuz için diktik.” (2017, s. 67)

Orhon Yazıtları Kültigin Doğu Yüzü'nde iki yerde *beglik urı olgun kuul boltı* “Bey olacak erkek evladınız köle oldu.” (Tekin, 2006, s. 26,30) erkek çocuk *urı* kelimesi ile karşılanır. Eski

13 Altmış Kırkıl: Aksakallı/Senato Meclisi (Kırzioğlu, 1987, s. 923).Unvanı olan “Koca” Oğuz içinde uzun yaşamış, görmüş geçirmiş dokuz ünlü ak sakallıdan biri olmasından doğma (Tulum, Tulum, 2016, s. 20).

14 Uri: malechild (dakkar) (Dankoff, R; Kelly, J., 1985, s. 55).

Türk Yazıtları'nı Kaşgarlı'dan hareketle yeniden okuyan Orkun da kelimeye “erkek evlâd” (2011, s. 876) manasını verir.

Bu kökten türeyen bir başka sözcük ise *uruk*, *uruğ*'dur. Sözcük kaynaklarda *ur/uru/uri* ile aynı anlamda verilirken kendisine gelen *-(u)g/k* eki ile *soy*, *boy*, *sülale* anlamına da gelir. Erkek çocuktan soy kelimesine evrilen bu kök/gövde soyun erkek çocuk ile sürdüğünün önemli bir göstergesidir. Kaşgarlı, *urug* maddesini “her şeyin tanesi” manasında verir ve tohuma da *urug* dendiğini zikreder. (2015, s. 30,196) *Dîvân*'da “hısım, akraba” da tohuma benzetilir ve onlara da *urug tarıg*¹⁵ denir. (2015, s. 30) *Uruk*, *uruğ*, *uriğ* farklı kaynaklarda “boy, kabile” (Tekin, 2003, s. 256); “kabile, soy, klan” (Orkun, 2011, s. 876); “tohum” (Ölmez, 2017, s. 555); “soy, döl, kuşak, üreme; kuşak, soy, ekin, torunlar” (Eyupoğlu, 1991, s. 689); “nesil, kuşak, soy, torunlar; tohum, ekin” (Caferoğlu, 1968, s. 266-267); “oba, aile” (TDK, 1993b, s. 4041); “oba, aile, soy, sülale, nesil, kuşak, torunlar; tane, tohum” (Gülensoy, 2007, s. 970); “ırk, soy, sülale, hanedan, aile, kuşak; aşiret kolu, boy, oymak” (Dilçin, 1983, s. 220); “soy, sülale” (TDK, 2011, s. 2420); “ırk, soy, sülâle, hanedan, aile, nesil; aşiret kolu, boy, oymak” (TDK, 1996, s. 3976-3977) anlamları ile yer alır. Bu köke bağlanabilecek *urlug* ise “soy sop” (Eyupoğlu, 1991, s. 689); “aile, soy, soy sop” (Caferoğlu, 1968, s. 266) *urug* ile aynı manaya gelir. Codex Cumanicus'ta *uruh/uruk* “nesil, evlat, oğul, çocuk” (Argunşah, Güner, 2015, s. 863) manalarında iken Tietze, *uruh* ve farklı bir telaffuz ile *urik* için “soy sop” manasını verir. (2019, s. 341)

Clauson, bu kelimenin (*uruğ*) tüm modern dillerde yaşadığını belirtir ve asli anlamının “tohum, çekirdek” olduğunu mecazlaşarak “soy, nesil” (1972, s. 214) anlamına geldiğini söyler. Tarama Sözlüğü'nde ise “Beğ oğlanları vü han urukları / Kim illerde yürüdü buyrukları”; “Çü Sührap oldu Dahhak'in uruğu / Nice helva dutarız ol kuruğu” (TDK, 1996, s. 3976-3977) cümleleri ile kelime örneklendirilir. “Bitki, filiz, dal, kol salmak” (Dilçin, 1983, s. 220; TDK, 1996, s. 3977) anlamlarına gelen *uruk atmak* fiili için ise (Clauson'un asıl anlam saydığı şekliyle) Tarama Sözlüğü'nde “Ve dahi kavun ve karpuz kökeni budaklanmak ve uruk atmak” (TDK, 1996, s. 3977) örneği yer alır.

Eski Türkçenin deyim varlığında *urug* kelimesi ile ilgili birçok kalıp ifadenin olduğu da görülür. *Urug kemiş-*, *urug saç-*: tohum atmak, başlangıç yapmak; *urug kes-*: tohum kesmek, nesil kesilmek; *urug oçakı ulaş-*: tohum ve ocağı ulaşmak, nesli sürmek; *urugi örte-*: tohumu kurumak, nesli kesilmek; *urugi üzülme-*: tohumu kesilmemek, soyu devam etmek; *urugi yadıl-*: tohumu yayılmak, soyu çoğalmak; *urugsuz bat-*: tohumsuz batmak, nesli devam etmemek (Şen, 2017, s. 194-195).

Çalışmanın çıkış noktası olan *Uruz*'da yer alan *-z* eki ise isimden isim yapım eki, fiilden isim yapım eki ve yaptırma eki olmak üzere üç farklı biçimde görev yapar. Bu biçimlerden ilki, isimden isim yapım eklerinden olan *-z* işlek ve canlı olmayan bir ektir. benzerlik “top-u-z” (Ergin, 2009, s. 177) ve ikilik “kögüz, köz, biz, siz, tiz, müvüz (boynuz), ağız, boğuz (boğaz), mañiz (beniz)” (Gabain, 1988, s. 46) bildirir.

Aynı ek *-uz/-üz* biçimi ile çokluk birinci şahıs bildirme eki de olur. *Biz* zamirinden *b > v* değişmesi ile önce *v* olur, sonra ünlü ile kaynaşarak onu yuvarlaklaştırır. *biz >viz> -uz / -üz* :

15 Tariğ: tohum, ekin, buğday, azık. (Öztürk, 2020, s. 147, 232, 259, 491)

kem-üz, perişan-uz. (Paçacıoğlu, 1995, s. 201) Bang, birinci ve ikinci tekil şahısların z ile çoğul şekle dönüştüğünü *Ba-, bi-; sa-, si->biz, siz bi-z, si-z* (1996, s. 15) belirtir.

Fiilden isim yapım eki olan -z de tıpkı isimden isim yapım eki gibi artık canlı değildir. Aynı zamanda sıfat da yapar; uz “usta, iyi” (u- “muktedir olmak); “söz, semiz” (Gabain, 1988, s. 55) kelimeleri aynı ekle türetilmiştir. Ekin canlılığı konusunda Gabain ile aynı görüşü paylaşan Banguoğlu, canlılığını erkenden kaybetmiş bir ek olduğu anlaşılan -iz (E.T. yitizköwe-z)’in dilimizde az sayıda sıfatlar bıraktığını “tıkız, titiz, ucuz, yavuz, cılız, temiz, semiz, kuduz, uyuz, ütüz, diniz, yağız” (1974, s. 263) örnekleri ile belirtir ancak herhangi bir etimolojik izaha girişmez. Benzer fikri taşıyan Korkmaz, -z ekinin bugün işlevliğini kaybetmiş çok eski bir türetme eki olduğunu, Türkiye Türkçesine kadar gelebilmiş örneklerde ek, kökle iyiden iyiye kaynaşmış olduğundan çok kez varlığını duyurmadığını bildirir ve açıklamaları ile birlikte şu örnekleri verir: Boğaz (boğ-), haylaz (ömrünü hay huy ile geçiren kimse), öz (ö- “hatırlamak, düşünmek”), söz (sö- “söylemek”), uz¹⁶ “usta, uzman” (u- “yeterlik göstermek”), yıldız (yultri- “parlamak”). Sıfat olarak da birçok örnek verir: Cılız, düz, haylaz “tembel, aylak”, koğuz “çürümüş, içi boş” (kok-), kuduz (kudur-(u)z), semiz (semiri-), tıkız, titiz, ucuz, uyuz, yağız, yanaz “sürekli yakınan, kötü huylu” (yan-), yavuz “iyi < ET kötü”, (yavri- kötüle-, güçsüzleşmek”), tıknaz, kurnaz (kurna-), buynaz “çabuk üşüyen” (buy-ın-), yanaz. (2009, s. 109)

Farklı kullanımlarında görüldüğü üzere -z eki hem geçişli hem de daha sık olarak geçişsiz tabanlara gelir. Birinci durumda fiilin nesnesini, ikinci durumdaysa öznesini gösterir; bog-uz “boğaz”, es-iz “kötü, işe yaramaz”, kokuz “yok, boş”, küve-z “mağrur, gururlu” (Ölmez, 2017, s. 263). Ayrıca, -z çok sık görülmeyen bir yaptırma ekidir; tutuz (tutturmak, teslim etmek; tut- kökünden), utuz (yenilmek, üttürmek; ut- kökünden), tütüz (tüttürmek; tüt- kökünden). (Gabain, 1988, s. 61)

Uruz kelimesinin etimolojisine ve kökenine dair ise temelde dört farklı görüş vardır. Bunlardan ilki, *Uruz*’u yabancı dillerdeki oruç veya Rus kelimelerine bağlayan Nişanyan, Sümer ve Pelliot’ın görüşleridir. Nişanyan’ın Farsça *oruç* sözcüğünün arkaik bir biçimde, erken dönemde Orta Asya Türkçesine geçtiği ve Oğuz Türkçesine *uruz* olarak uyarlanmış (2021b, s. 468,628) olduğu düşüncesi ve Faruk Sümer’in bazı Memlük emirlerinin de adlarından yola çıkarak *Uruz* adını *Urus* yani *Rus* kelimesi (1999, s. 385) ile aynı (Rıza Nur ve Pelliot da benzer görüştedir (1995, s. 69)) varsayar. Bu çalışmada yapılan etimolojik analiz de göstermiştir ki kelime çok üretken Türkçe bir kök olan *ur/ur-*’tan türemiştir. Ayrıca Çitgez, Dede Korkut’ta geçen sözcüklerin doktora düzeyinde hangi dillere ait olduğuna dair yaptığı detaylı çalışmasında *Uruz*’u kesin bir biçimde Türkçe olarak zikreder. (2018, s. 252-255)

Bir diğer görüş resmi tarih ile kelimeyi doğrudan ilişkilendiren Kırzioğlu’na aittir. Ona göre Aruz Koca, M.Ö. 66’da Romalı Serdarı Pompeus’un Tiflis’in doğusunda Kür boyunda kışlağa geçen ordusuna 70 bin askeriyile hücum eden “Oroeses / Oroises”dir. Kelimenin dilimizdeki karşılığı da *Orus / Örs* “demirci tezgahı”dır. (1987, s. 923) Eski Türkçe *Orus / Örs* kelimeleri *Dîvânu Lüğâti*’t-Türk’te yer almaz ancak kelime kökünü *ör-* / *ür-* “yükselmek” (Kaşgarlı Mahmud, 2015, s. 116) manası ile Kaşgarlı eserine almıştır.

16 Uz: skilled, mâhir (Dankoff, R; Kelly, J., 1985, s. 57); usta, sanatkâr, marifetli (Nişanyan, 2021a, s. 922); el becerisi, kurnaz (Karaağaç, 2008: 879). Bayat *ozan* kelimesini de *u-* köküne bağlar: uz > uzu > uzan > ozan. (2013, s. 122)

Üçüncü görüşte kelimeyi *ur-üz* biçiminde okuyan Tulum, Uruz'u "vur ve kes" anlamında iki buyruktan oluşmuş bir isim (2016, s. 18-19) olarak kabul eder. Aruz Koca'nın adını Uruz'dan farklı addeder ve *er-üz* "er-kes" biçiminde bir buyruk (2016, s. 20) açıklaması ile Aruz Koca'nın adını Bamsı Beyrek'in uyluğunu kesmesi ile ilişkilendirir.

Dördüncü görüş ise Aruz için *alp bars>alppars>alpparz>alpparız>alparız* biçiminde bir etimolojik tahlil yapan Tezcan aittir. Üç başka büyük destan kahramanının adının (Alpamış, Bügdi Zaman, Yitim Gozan) değişime uğramasını da bu tahlile dayanak gösteren Tezcan, Dede Korkut'taki Alp Aruz ismini de etimolojisindeki *alp bars*'a bağlar. Onun çıkarımında esasen kelimeye böyle bir etimolojik tahlil yapmasında Oğuz Destan kahramanlarından birinin 11. yy. kaynağı olan Dîvânü Lügâti't-Türk'te anılan efsanevi bir kahramana bağlayarak (*Afrâsiyâb oğlu Alp Bars Beg > Afrâsiyâb oğlu Alp Arız Beg*) bir ilki gerçekleştirme çabası da açıkça görülür. (2020, s. 176-187)

Burada Dîvânü Lügâti't-Türk'teki *bars* ve *toņa* kelimeleri hakkında verilen bilgilere bakmak yerinde olacaktır. Dîvânü Lügâti't-Türk'e göre On İki Hayvanlı Türk Takvimi'nin ortaya çıkış bahsinde üçüncü yıl *bars yılı*dir. (Kaşgarlı Mahmud, 2015, s. 149-150) Afrâsiyab'ın oğlunun adı *Barsgan*'dır ve *Barsgan Şehri*'ni o kurmuştur. (2015, s. 521) Bu şehirde oturanlar yani *Barsganlılar* geçimsiz ve cimridirler. (2015, s. 190) *Arslan* ve *burslan* (aslan ve pars) biçiminde bir kalıp ifade vardır ve Kaşgarlı'ya göre bu kalıp ayrılmaz. (2015, s. 521) *Toņa* ise filleri öldüren bir tür parstır ve bu unvan olarak da kullanılır. Hatta Afrâsiyab *Toņa Alp Er* olarak adlandırılır. (2015, s. 496,409) Bu kelimedenden türeyen *tona-la-* kelimesi "güçlü-kahraman gibi davranmak" (2015, s. 515) anlamına gelir.

Pars kelimesinin halen yaşıyor olması, *ur/ur-* kökünün üretken olması, Salur Kazan'ın dayısı Aruz'un Dede Korkut'ta hiçbir yerde Alp ön adı ile yer almaması, isminin ardınca Koca ile verilmesi izaha muhtaç gözükmektedir. Sıfatın *Köl Çor > Koca* biçiminde değişimine dikkat çeken Ercilasun, Türgişlerin en büyük kağanı Su-lu ile Salur Kazan; Su-lu ve Soko'dan önce Türgiş kağanı U-çe-le ile Salur Kazan'ın babası Ulaş ve Su-lu'yu öldüren Köl Çor Baga Tarkan ile Aruz Koca arasında münasebet kurar. (2019, s. 555-559)

İnceleme konusu olan sözcüğe dair, sair yazılı kaynaklarda yer alan karşılıklar ise şu şekildedir: *Lügat-i Çağatay ve Türki-i Osmani*'de *uraz/oraz* "saadet, baht, ikbal, tecelli" (Şeyh Süleyman Efendi-i Buhari, 1298, s. 29); Derleme Sözlüğü'nde *ura* "uğur", *uraz* "baht, şans", *araz* "esenlik, saadet" anlamları, "Uraz olmayınca üvez olmaz.", "Size araz dilerim." (TDK, 1993b, s. 4040; TDK, 1993a, s. 301) atasözü ve alkışı ile birlikte verilir.

Karakurt, *Uraz* kelimesini eş değer olarak *Uras, Oraz, Iraz, Orus* kelimelerini zikreder. "Talih, baht, şans" karşılıklarını verdikten sonra, "Rastlantıları düzenlediğine inanılan, iyi veya kötü durumları belirleyen soyut güç." (2011, s. 220) açıklamasını yapar. Benzer biçimde Türkçe kişi adlarında farklı söyleniş ve yazılış biçimleri ile yer alan (*Uruz, Uraz, Uras, Oraz, Oruz, Orus, Iraz*) bu isim, "kut, baht, mutluluk, şeref, onur, talih, uğur" anlamlarının yanı sıra "ateş bakışlı, amaç, hedef" (Kutalmış, 2003, s. 211, 275, 276) olarak da anlamlandırılmıştır.

*Orhon Yazıtları Kültüğü'nün Doğu Yüzü'*nde geçen *urıgsırat*- “dölsüz bırakmak, zürriyetsiz bırakmak” (Tekin, 2003, s. 257; Tekin, 2006, s. 26; Orkun, 2011, s. 876) fiilini Ölmez, manayı genişleterek “katletmek, (bütün) soyunu kurutmak, kökünü kazımak” (2017, s. 555) olarak verir. Aynı kökten türeyen *urılan*- “erkek çocuk doğurmak, erkek çocuk sahibi olmak” (Tekin, 2003, s. 256; Orkun, 2011, s. 876) gibi paralel bir manaya gelir.

Güner, *ur* kökünün *uragut-avrat* kelimesine gelişmesine dair kapsamlı bir izah yaptığı çalışmasında (2013, s. 2659-2669) Róna-Tas'ın, Türkçenin tarihî ve çağdaş söz varlığında bulunan *urluk*, *urugluk*, *uruk*, *uragut*, *urı*, *urum*, *urpak*, *orgo-*, *urgu-*, *urguça* gibi kelimelerinin farazi bir **ur-* “babası olmak, doğurmak, döllemek” fiilinden türemiş olması gerektiğini belirttiğini (2013, s. 2661) söyler. Lakin bu çalışmada değerlendirmeye alınan *uruz* kelimesini zikretmez.

Bu bilgiler ışığında *ur/ur-* > *urı* > *urız* > *uruz* şekliyle kelime ile ilgili etimolojik bir neticeye/izaha varılabilir. *ur* “döl, asıl, nesil, soy, tohum, er” ve *urı* “erkek, erkek evlat, oğul, zürriyet, tohum, erkek çocuk” isimleri, *ur-/urı-* “üremek, döl atmak, baba/sı olmak” fiil tabanı ile onlara gelen *-z* ekinin çokluk birinci şahıs bildirme, geçişli veya geçişsiz tabanlara gelerek fiilden isim aynı zamanda sıfat yapma ve hususen yaptırma eki olarak kullanıldığı düşünüldüğünde *uruz* kelimesinin “dölümüz, neslimiz, soyumuz, zürriyetimiz, oğlumuz, erkek evladımız, geleceğimiz; döllenen, üretilen, soy / nesil / gelecek / zürriyet olan, tohum olan, er / erkek evlat / oğul olan” açık manaları ile birlikte Türk destan anlatılarında güç ile elde edilen ve Türk kültüründe de ekseriyetle tek / biricik olan erkek çocuğun ilk yazılı kaynaklarımızda, destan ve hikâye metinlerimizde, yaşayan sözlü kültürümüzde “baht, şans, ikbal, talih, devlet, kut, saadet, mutluluk, şeref, onur, kahraman” gibi anlamlara mecazen evrilmesi ve hayatını idame ettirmesi güç olmayacaktır.

Erkek çocuğun uğurlu sayılması Türk halk inanmalarında da kendisine yer bulur. Divânü Lügâti't-Türk'te *örtten-* maddesinde doğa olaylarının uğuru ve uğursuzluğu üzerine Türkler arasında yaygın bir inançtan bahseden Kaşgarlı şu örneği verir: *Tünle bulut örtense ewlük urı keldürmişçe bolur tañda bulut örtense ewke yağı kirmişçe bol.r.* “Geceleyn bulutlar kızarırsa kadın, erkek çocuk doğurmuş gibi olur. Sabahleyn yanarsa saldıran düşman eve girmiş gibi olur.” İnanmaya göre bunlardan ilki uğur, ikincisi uğursuzluk getirir. (2015, s. 115) Ayrıca Anadolu'nun bazı yörelerinde bilhassa Türkmenler arasında erkek çocuk için döl kelimesinin kullanılması ve döl sayısı sorgulandığında yalnızca erkek çocuk sayısının söylenmesi, etimolojik izahı yapılan kelimedeki Türk kültürünün bir yansıması olarak görülebilir.

Sonuç

Türk destan anlatılarının ekserisinde olduğu gibi Dede Korkut Oğuznâmeleri'nde de kız ve erkek çocuk farklı konumlandırılır. İlahi bir ceza olarak görülen çocuk sahibi olamama, ciddi bir problemdir. Söz konusu problem anlatının başlamasına da engel teşkil eder. Çocuktan kasıt, özlenen, beklenen ve geleceğin teminatı olarak görülen erkek çocuktur. Salur Kazan ve Burla Hatun'un oğulları Uruz da böyle bir problem durumunun dervişlere nezirler verme, açların doyurulması, komşu ile iyi geçinme ve içten yapılan dua gibi toplumun tasdik ettiği pratikler ile aşılması neticesinde dünyaya gelir.

Boylarda ad aldığı ve adını hak edecek, Dede Korkut'u çağırtaçak kadar büyük bir kahramanlık gösteremeyip iki defa esir düşse bile Uruz, anne babasının yanında çok büyük değer görür. Gördüğü kıymeti hak ettiğini gösterecek tavırlar da sergiler. Düşman ile ilk karşılaşmasında kâfire karşı koyacak cesareti kendisinde bulur. Anne babasının canı ve namusu için ölmeyi dahi yeğler. Onun değerine binaen esaretten kurtulduğunda başı için türlü ihşanlarda bulunulur; kırk köle, kırk cariye azad edilir, alperenlere yurt verilir. İlk avından duyulan memnuniyetten ötürü toy tertiplenir. Ancak on altı yaşına gelmesine rağmen bahadırılık gösterememesi, tecrübesizliği, babası Salur Kazan'ı üzer. Bu durum adının geçici olup olmadığı sorusunu akla getirir çünkü Türk destanlarında doğan çocuk ya geçici bir ad ile isimlendirilir, adsız bırakılır yahut Uruz adında olduğu gibi baş kesip, kan döküp adını hak etmesi beklenir.

Varılan netice itibari ile Uruz adı *ur/ur-/urı* kök ve/veya gövdelerine gelen *-z* eki ile türemiştir. Nihai anlamı ise "oğlumuz, soyumuz, geleceğimiz; ikbal, baht, talih, şans, saadet, kut, devlet"tir. Erkek çocuğun değerli oluşu, Uruz'un Kazan Big Oğlu Uruz Bigün Tutsak Olduğu Boy'da aslan adını vuruş gününe sakladığını söylemesi bahsolunan fikri destekler mahiyettedir ve ona verilen ismin alelade bir isim olmadığını gösterir. Zira Taş Oğuz beylerinin başı Salur Kazan'ın dayısının adı da Aruz'dur. Uruz'a büyük dayısının adının verilmesi, Dede Korkut Oğuznâmeleri'nde dayı yanı yerleşme ve anaerkil dönemin izleri olarak yorumlanabilir. Bu bağlamda Aruz Koca'nın başkaldırısı ve ölümü anaerkil dönemin bittiğine işaret ediyor olabilir.

Hülasa Dede Korkut Kitabı'nın en önemli kahramanı Salur Kazan (hatta Vatikan nüshasının adı doğrudan *Hikâyet-i Oğuzname-i Kazan Bey ve Gayrı* (Ercilasun, 2019, s. 540,640,550)) olduğu halde Kazan Han'ın biricik oğlu Uruz'un kahramanlık gösterip ad alması, evlenmesi ile alakalı bir boyun olmaması mümkün gözükmemektedir. Zira eldeki nüshalardan hareketle Uruz'un destanı yahut boyu yarım ve/veya eksik kalmıştır.

Yeni bir Dede Korkut boyu/boyları bulununcaya kadar Salur Kazan oğlu Uruz'un nasıl ad aldığı, kendisine bir eş bulup bulamadığı, babası Kazan'dan sonra tacını ve tahtını devralıp almadığı, Bamsı Beyrek'in vasiyetinde işaret ettiği üzere Banu Çiçek ile evlenip evlenmediği, Salur Kazan'ın tek kızı, Uruz'un tek kardeşinin adının ne olduğu, kim ile nasıl evlendiği, bu evliliğin bir imtihan neticesinde mi gerçekleştiği soruları yanıtını bekleyecektir.

Kaynakça / References

- Argunşah, M.; Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Bang, W. (1996). *Köktürkçeden Osmanlıcaya*. (T. Aktaş, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bang-Kaup, W.; Arat, R. R. (2012). *Oğuz Kağan Destanı*. (N. Uğurlu, Hazırlayan). İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Banguoğlu, T. (1974). *Türkçenin Grameri*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Bayat, A. H. (1992). *Oğuzname (Emsal-i Mehmedali)*. (S. Alizade, Hazırlayan). İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Bayat, F. (2013). *Oğuz Destan Dünyası Oğuznamelerin Tarihi, Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü*. (Yeniden Gözden Geçirilmiş İkinci Basım). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bayburtlu Osman. (2019). *Tevârih-i Cedîd-i Mir'ât'ıCihân*. (H. N. Atsız, Hazırlayan). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

- Caferoğlu, A. (1931). *Abû-Hayyân Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk*. İstanbul: Evkaf Matbaası.
- Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: TDK Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. London: Oxford University Press.
- Çitgez, M. (2018). *Dede Korkut Hikâyeleri'nin Söz Varlığı*. (Doktora Tezi) Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ardahan.
- Çobanoğlu, Ö. (2011). *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*. (Üçüncü Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Dankoff, R.; Kelly, J. (1985). *Mahmud al-Kasgari, Compendium of the Turkic Dialects (Diwan Lugat at-Turk)*. (Part III). USA: Harvard University Press.
- Dilçin, C. (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: TDK Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Dilek, İ. (2007). *Altay Destanları III*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Duymaz, A. (2013). *Dede Korkut Kitabı'nda Alplığa Geçiş ve Toplum Katılma Törenleri Üzerine Bir Değerlendirme. İslâmiyet Öncesi Türk Destanları*. (S. Sakaoğlu, & A. Duymaz, Hazırlayanlar). İstanbul: Ötügen Neşriyat, 125-137.
- Ebulgazi Bahadır Han. (1974). *Şecere-i Terâkime (Türklerin Soy Kütüğü)*. Ergin, M. (Hazırlayan). İstanbul: Kervan Kitapçılık A.Ş. Ofset.
- Ercilasun, A. B. (2019). *Nehir Destan Oğuzname (Oguz Bitig)*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ergin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım Yayım Dağıtım.
- Ergin, M. (2014). *Dede Korkut Kitabı-I*. (Dokuzuncu Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eyuboğlu, İ. Z. (1991). *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*. (Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş İkinci Basım). İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Gabain, A. V. (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. (M. Akalın, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Güner, N. (2013). *Kadınla İlgili Eski Türkçe Bir Kelime: Uragut*. *Turkish Studies*, (8-9), 2659-2669.
- İnan, A. (1998). *Makaleler ve İncelemeler II*. (İkinci Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Karaağaç, G. (2008). *Türkçe Verintiler Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karakurt, D. (2011). *Türk Söylence Sözlüğü Açıklamalı Ansiklopedik Mitoloji Sözlüğü*. Türkiye: e-kitap.
- Kaşgarlı Mahmud. (2015). *DîvânuLügâti'l-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin* (İkinci Baskı). (A. Ercilasun, B.& Z. Akkoyunlu, Hazırlayanlar). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kırzioğlu, F. (1987). *Millî Destanlarımızdan Dede - Korkut Oğuznâmeleri'nin Tarih Belgesi Bakımından Değerleri (Armenya/Yukarı-Eller Tarihi'nin İcyüzü)*. *Belleten*, (198), 915-930.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kormuşin, İ. V. (2017). *Yenisey Eski Türk Mezar Yazıtları - Metinler ve İncelemeler*. (R. Alimov, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kutalmış, O. G. (2003). *Türkçe İnsan Adları ve Anlam Kökenleri*. İstanbul: Öztürkler Yayınevi.
- Nişanyan, S. (2021a). *Nişanyan Sözlük Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*. İstanbul: Liberus Kitap.
- Nişanyan, S. (2021b). *Türkiye Kişi Adları Sözlüğü*. İstanbul: Liberus Kitap.
- Ögel, B. (2014a). *Türk Mitolojisi I*. (Altıncı Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ögel, B. (2014b). *Türk Mitolojisi II*. (Beşinci Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ölmez, M. (2017). *Köktürkçe ve Eski Uygurca Dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Özçelik, S. (2005). *Dede Korkut Araştırmalar, Notlar/Dizin/Metin*. Ankara: Gazi Kitabevi.

- Öztürk, F. (2020). *Maḥmūdu 'bnu Ḥusayni 'l-Ḳāşğari Divanu Lugati 'l-Türk'teki Arapça Söz Varlığının Dizini*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Paçacıoğlu, B. (1995). *Orta Türkçe -Karahanlı, Harezm, Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesi*. Sivas: Dilek Ofset Matbaacılık.
- Pelliot, P. (1995). *Uygur Yazısıyla Yazılmış Uğuz Han Destanı Üzerine*. Köken, V. (Çeviren). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Reşideddin Fazlullah. (1972). *Câmi'üt-Tevârih - Oğuz Destanı, Reşideddin Oğuznâmesi-Tercüme ve Tahlili*. (A. Z. V. Togan, Hazırlayan). İstanbul: Ahmet Sait Matbaası.
- Şen, S. (2017). *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şeyh Süleyman Efendi-i Buhari. (1298). *Lügat-i Çağatay ve Türki-i Osmani*. İstanbul: Mihran Matbaası.
- Tavkul, U. (2011). *Nartlar - Karaçay-Malkar Mitolojisinin Destan Kahramanları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tekin, T. (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*. (M. Ölmez, Yayımlayan). (İkinci Baskı). İstanbul: Sanat Kitabevi.
- Tekin, T. (2006). *Orhon Yazıtları*. (İkinci Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tezcan, S. (2020). *Topkapı Sarayı Oğuznamesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tietze, A. (2019). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati*. (C. 8). Demir, N.; Yılmaz, E. (Ed.). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Tulum, M.; Tulum, M. M. (2016). *Dede Korkut Oğuznameler Oğuz Beylerinin Hikâyeleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Türk Dil Kurumu. (1993a). *Derleme Sözlüğü I*. (İkinci Baskı). Ankara: Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1993b). *Derleme Sözlüğü XI*. (İkinci Baskı). Ankara: Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1996). *Tarama Sözlüğü VI*. (İkinci Baskı). Ankara: Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe Sözlük*. (On Birinci Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tezcan, S. (2020). *Topkapı Sarayı Oğuznamesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Yıldız, N. (2009). *Türk Destanlarında "Çocuksuzluk"*. *Milli Folklor*, (82), 76-88.